

19.YÜZYILA KADAR OSMANLI İNGİLTERE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE İNGİLİZ TÜCCARLARININ ROLÜ

Zümrüt ÜSKÜL¹

Özet

Yeni kıtaların keşfinin ardından Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında politik ve ticari ilişkiler artış göstermiştir. 16. yüzyıl ile birlikte Osmanlı-İngiltere ilişkileri resmi olarak başlamış, siyasi ve ticari kaygılar ön plana çıkmıştır. Levant adını verdikleri şirketleri ile İngiliz tüccarları, Doğu Akdeniz'e ulaşarak ticaret merkezleriyle alışveriş yapmaya başlamıştır. Bu ticari merkezin ana noktalarını tüccarlar oluşturmuş, iki ülke arasındaki ticari ve siyasi dengeyi sağlayarak ilişkileri kültürel bir potada birleştirmiştir. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sıkıntılardan dolayı yabancı devletlere ticari imtiyazlar vermek durumunda kalmıştır. Bu imtiyazlardan yararlanan İngiliz tüccarları, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında tercüman görevi görmüş ticari konjonktürde önemli bir role sahip olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ticaret hukukunda yapılan değişiklikler devletin iç ve dış ticaretinde İngiliz tüccarlarının etkisini arttırmış hem siyasi hem ekonomik yönden güçlü bir tüccar sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, çalışmada Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyıla kadar olan süreçte Osmanlı ve İngiltere arasındaki ilişkiler ticari kültürel bağlamda tespit edilerek bu ilişkiler İngiliz tüccarlar ekseninde ele alınacak, basılı eser, gazete, dergi ve arşiv belgeleri ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tüccar, Osmanlı, İngiltere, Ekonomi, Ticaret

THE ROLE OF ENGLISH MERCHANTS IN OTTOMAN-BRITISH COMMERCIAL RELATIONS UNTIL THE 19TH CENTURY

Abstract

After the discovery of new continents, political and commercial relations increased between the Ottoman Empire and European states. In the 16th century, Ottoman-England relations officially started, and political and commercial concerns came to the fore. With their Levant companies, British merchants reached the Eastern Mediterranean and started to trade with the trade centres. Merchants formed the main points of this commercial centre, ensuring the commercial and political balance between the two countries and uniting the relations in a cultural pot. In the late 18th and early 19th centuries, the Ottoman Empire had to grant commercial privileges to foreign states due to political and economic difficulties. British merchants who benefited from these privileges played an important role in the commercial conjuncture, serving as translators between the Ottoman Empire and England. The changes made in commercial law after the proclamation of the Tanzimat Edict increased the influence of British merchants in the domestic and foreign trade of the state and created a merchant class that was powerful both politically and economically. At this point, in the study, the relations between the Ottoman Empire and England in the period from the foundation of the Ottoman Empire to the 19th century will be determined in the commercial cultural context, these relations will be discussed on the axis of British merchants, and will be examined in the light of printed works, newspapers, magazines and archive documents.

Key Words: Merchant, Ottoman state, Britain, Economy, Trade

Giriş

Avrupa ülkeleri, 15. yüzyıldan itibaren tüccarları aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ticari bağlar kurmaya başlamıştı. Bu bağlar sayesinde hem siyasi ilişkiler hem de ticari faaliyetler gelişme göstermişti. Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girmesi ile birlikte

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, e-posta: zumrutuskul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8448-9899

devlet içindeki sarsıntıları engellemek adına yabancı devletler ile olan ilişkiler ticari imtiyazlarla düzene sokulmaya çalışıldı. Özellikle 18. yüzyıl sonlarında kaybettiği savaşların artması sebebiyle ekonomik ve toplumsal bir çöküntü yaşayan Osmanlı Devleti, düzenini tekrar kazanabilmek adına mali, idari ve adli birtakım yenilikler gerçekleştirdi. Devletler arasında imtiyazların elde edilmesinde hem ekonomik hem de diplomatik ilişkiler kurmak en yaygın yol olduğu için, dönemin padişahı III. Selim mali güç dengesini sağlamak ve yerel tüccarları kuvvetlendirmek adına yabancı tüccarlara Osmanlı ticaretinde kolaylık sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan, farklı etnik kökenden gelen kişilerin sayısı oldukça fazlaydı. Bu kişiler İslam hukukuna bağlı olarak devlet içinde zaman zaman çıkarılan örfi hükümlerin sağladığı olanaklar ile devlet içinde uyumlu bir hayat sürmüştür. 19. yüzyıl itibarıyla yaşanan dönemsel olaylar ve dış ülkelerin etkisi sebebiyle gayrimüslimler ve Müslümanlar arasındaki uçurumu kapatılabilmek adına II. Mahmud, düzeni yeniden sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Kısacası, gayrimüslim birçok kimseye kültürel, dini ve ticari özgürlükler tanınarak ülke düzeni muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Bu grupta yabancı tüccarlar önemli bir yer tutmaktadır.

19. yüzyıl başlarında ülkenin Avrupa ile olan ilişkilerini sağlayan grup, yabancı tüccar grubu idi. Hem iç hem de dış ticarete etkin rol oynayan bu tüccarların en önemli uzantıları, imparatorluk içinde yaşayan gayrimüslimlerdi.² Avrupalı tüccarlar ile Osmanlı tüccarlar arasında tercüman görevi gören gayrimüslimler sayesinde yabancı tüccarlar, ticari konjonktürde önemli bir role sahip oluyordu. Özellikle bu tüccarlara Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar ile ticaret yapma izni verilmiş olması, onların ticaret yapma hacmini oldukça arttırmıştı.

Osmanlı ülkesinde verilen ayrıcalıklar sayesinde daha avantajlı şartlarda ticaret yapma hakkını elde eden yabancı tüccar grubunun yanı sıra, yabancı devletlerin himayesine girerek aldıkları senetlerle aynı avantajlı şartlarda ticaret yapabilen “beratlı tüccar” sınıfının ortaya çıkması, yerel tüccarların ticaretteki etkinliğini azaltmıştı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda, yüksek vergilere tabi olan ve ticaretinde sekteye uğrayan Müslüman tüccarlar bazı imtiyazlardan yoksun olarak ticaret yapmak zorun kalmıştı. Buna mukabil yerli Müslüman tüccar grubu da aynı haklara sahip olmak için talepte bulunmuş, padişah II. Mahmud, döneminde Müslüman tüccarlara, “hayriye tüccarları” adı verilerek aynı hak ve imtiyazlar onlara da tanınmıştı.³

² 18. yüzyıldan itibaren hem yabancılarla ticari ilişki kurmada hem de iç piyasadaki ticari faaliyetleri yönlendirme konusunda gayrimüslim Osmanlı tebaası etkin bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Gayrimüslim Osmanlı tebaası, ilk başlarda “beratı tercüman” daha sonra da “beratı tüccar” olarak Osmanlı ticari ve ekonomik hayatına hâkim olmaya başlamıştır. Yabancı devletler, tercüman olarak çalışan Osmanlı tebaası gayrimüslimleri himayelerine almak ve ellerine tüccar beratı vermek suretiyle onların da serbestçe ticaret yapabilmelerinin yolunu açmışlardır. Bakınız Erdoğan Keleş, “Avrupa Tüccarlarının Hukuki ve Ticari Durumlarına Dair Bazı Tespitler” *Belleten*, Cilt. 79, Sayı 284, s.200.

³ Nizamnamenin kabul edilmesinden birkaç sene sonra nizamnamenin yeniden gözden geçirilmesi gerekmiş ve III. Selim döneminde 16 Ağustos 1805 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Böylelikle Avrupa Tüccarı, Avrupa, Acem ve Hindistan gibi bölgeler ile ticaret yaptığından dolayı artık

Osmanlı limanları ve ticaret şehirlerinde ikamet ederek ticari faaliyetlerini sürdüren Avrupalı tüccarlar arasında en etkin rolü İngiliz tüccarlar üstlenmiştir. Diplomatik ilişkiler yanında özellikle Osmanlı limanlarında ve şehirlerinde ticaret yapan Levant Company tüccarları, Osmanlı ekonomisinde oldukça etkin rol oynamıştır. XVI. yüzyılda resmi olarak başlayan Osmanlı ve İngiltere ilişkilerinde siyasi ve ticari kaygıların yeri büyük olmuş, böylece iki ülke arasında dostluk ilişkileri her geçen yüzyıl gelişerek devam etmiştir. Bilhassa İngiliz tüccarlardan Anthony Jenkinson, 1553'te Kanuni Sultan Süleyman'dan ticaret yapma için özel bir ticaret yapma iznini almış olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁴ Ayrıca, yabancı sermaye hareketlerinin dünyada ilk kez İngiltere'den başlatılmış olması İngiltere'yi ticarete üst sıralara yükseltmiş bu gelişmeler iki devlet arasında önemli bir yönelim oluşturmuştur. 18 ve 19. yüzyıllarda Akdeniz ve Uzak Doğu ticaretinin canlanması ile İngilizlerin deniz ticaretine daha kuvvetli bir şekilde yönelmeleri, İngilizlerin Osmanlı coğrafyasına olan ilgilerini daha da arttırmış ve çok sayıda İngiliz tüccar Osmanlı topraklarında etkin rol oynayan kişiler olarak tarihe geçmiştir.

İngiltere ve Osmanlı Arasındaki Ticari İlişkiler

Türk-İngiliz ilişkileri Selçuklu dönemine kadar uzansa da resmi anlamdaki ekonomik ilişkiler siyasal amaçlara bağlı olarak 16. yüzyılda başlamıştır. 1558 yılında, Kraliçe Elizabeth döneminde, her iki ülkenin İspanya tehdidine karşı birlikte hareket etmesi, Türk-İngiliz ilişkilerine farklı bir boyut kazandırmıştır. 18. yüzyıla kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin jeostratejik hedeflerinin farklı olması birbirlerine rakip olmalarını uzun bir süre engellemiştir.⁵ Yine 16. yüzyılda İngiliz tüccarları Girit, Şam, Kıbrıs, Sakız, Trablus gibi ticaret merkezleriyle ticaret yapmaya başlayarak Osmanlı ile olan ticari ilişkilerini ilerletmiştir.

Yeni keşfedilen ürünlerin ticareti iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu etkilemiştir. Amerika kıtasının keşfinin ardından, buraya giden birçok kâşifin domates, patates, kakao, kahve ve tütün gibi yeni ürünleri 16. yüzyılda Avrupa'ya tanıtmasıyla, bu ürünlerin dünya çapında üretimi, tüketimi ve ticareti başlamıştır. Örneğin, bu ürünler arasında yerini alan tütün, İngiltere'ye 1500'lerin sonunda keyif verici madde olarak girmiş, önce İngiliz sarayında daha sonra İngiltere toplumunda tüketilmesi ile ticari değeri artmıştır.⁶ 16. yüzyıl sonuna doğru Amerika'ya giden farklı gruplar İngiltere'ye yeni ürünler getirirken, tütünü daha kaliteli hale getiren John Rolfe İngiltere ticaretinde tütünün yerini arttırmıştır.⁷ Böylelikle İngiltere birçok ülkeye kaliteli tütün ihraç etmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na tütünü tanıtan ve yaygınlaşmasını sağlayan da İngiltere olmuştur. Peçevi

“müste'min” ve “beradı tüccar” sınıfının sahip olduğu imtiyazlara sahip olarak onlarla aynı koşullarda ticaret yapabilecekti. Keleş, “Avrupa Tüccarlarının Hukuki ve Ticari Durumlarına Dair Bazı Tespitler”, ss. 202-203.

⁴ Lütfü Arslan “Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri” *Mavi Atlas*, 10(2)2022, s. 420.

⁵ Arslan, “Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri”, s. 420.

⁶ Zümrüt Üskül, *Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Tütüncülük ve Reji İdaresi*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 6.

⁷ Üskül, *Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Tütüncülük ve Reji İdaresi* s. 8.

İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi adlı eserinde 1600 yılı başlarında İngiliz tüccarlarının tütününü rutubetten ileri gelen bazı hastalıkları tedavi edebileceğini söyleyerek sattığını yazmış tütün ticareti ile iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin olduğunu belirtmiştir.⁸

İngiltere 17 ve 18. yüzyıllarda dünya devletleri arasında ekonomik ve ticari ilişkilere yön veren ülke olmuştur. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 16. yüzyılda başlayan siyasi bağlar, 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere'nin Uzak Doğu ticaretine daha fazla yönelmesiyle ekonomik anlamda gelişme göstermiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ticari münasebetlerde İngiliz tüccarları çok daha etkin hale gelmiştir.

İngilizlerin Levant Kumpanyası olarak isimlendirdikleri Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmaları ile Osmanlı tüccarı için alış-verişte kaçınılmaz hale gelmiş, 19 Mayıs 1825'ten itibaren Levant Kumpanyası'nın sahip olduğu imtiyazlar çerçevesinde Birleşik Krallık Osmanlı ülkesinde tekelleşme dönemini başlatmıştır.⁹ Osmanlı Devleti, Balta Limanı Ticaret Antlaşması (1838) ile İngiltere'ye tanınan imtiyazları artırmış ve ülke sınırları içindeki İngiliz tüccarlarının serbestçe ticaret yapmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında uyguladığı iç gümrük tarifesi yabancılar için bütünüyle kaldırılmış olmakla birlikte, yerli tüccar bunun dışında tutulmuştur. Ülke içinde bu ayrıcalık çeşitli itirazlara sebep olmuştur. Ayrıca İngiliz tüccarlara pamuk, yün, hububat, ipek¹⁰ ve bakır gibi ihraç yasağı olan ülke ürünlerini serbestçe ihraç etme hakkı tanınmış, bununla birlikte İngiliz tüccarları ithalat vergisi ödemekle yükümlü tutularak, diğer vergilerden muaf tutulmuştur.¹¹ Kısacası 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti ticaret alanında yer alan İngiliz tüccarlar çeşitli haklarla ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır.

1878 Berlin Kongresi, 19. yüzyılda Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasının ulaştığı en yüksek nokta olmuştur. Bu yıldan sonra, İngiltere 19. yüzyıl boyunca izlediği Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması politikasını, Hindistan ticaret yollarının güvenliğini sağlamak adına terk ederek, Akdeniz'in güvenliğini Osmanlı Devleti'nden elde ettiği topraklarla sağlamaya başlamıştır. Yaşanan siyasi ve stratejik bu planlamalar Osmanlı-İngiliz ticaretine olumsuz bir şekilde yansiyarak aradaki bağı zayıflatmıştır.

⁸ İbrahim Peçevî Efendi, *Peçevi Tarihi*, C.1, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981-1982, ss. 196-197.

⁹ Arslan, "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri" s. 422.

¹⁰ Bursa'da üretim yapan ipek fabrikalarının sahiplerinin çoğunluğu Ermeniler, Rumlar ve yabancıardan oluşmaktaydı. Koza ve ipekböceği tohumu tüccarları da benzer bir nitelik taşımaktaydı. İngiliz tüccarlar Bursa'da doğrudan temsilcilikleri olmadığından, işlerini kentteki aracılar yoluyla yürütmekteydi. Bakınız: Zeynep Dörtok Abacı, "İngiliz Konsolosluk Belgeleri Işığında Bursa Ekonomisi (1848-1896)" *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, yıl 7 sayı 11 2006/2, s. 167.

¹¹ İhraç ürünleri için Osmanlı tüccarları %12, ithal ürünleri %5 ve transit mallar için %3 vergi öderken, yabancı tüccarlar ihraç ve transit ürünler için vergi ödemekten muaf tutulmuş, sadece %5 ithalat gümrüğü ödemekle yükümlü olmuşlardır. Bu durumda yabancı tüccarların, Osmanlı vatandaşlarından bile daha az vergi ödeme imkânı elde etmesi yerli tüccarların isyanına sebep olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], 1839, 00145.109081.002, BOA., HR.MKT.214/37.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasında Türk ekonomisi üzerindeki İngiltere'nin etkisi zayıflamıştır. I. Türkiye İktisat Kongresi'nde (17 Şubat 1923) yabancı sermaye ile ilgili verilen net kararlar ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından tüm dünyaya yatırımlar konusunda verilen mesajlar İngilizlerin ekonomik anlamda farklı ve yeni bir ülke ile karşı karşıya olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin bağımsız bir ulus-devlet tesis etmesi ile dünya devletleri gözünde ülkeyi yeni bir konuma getirmiştir. Yabancı devletlere karşı daha korumacı ve milli birlikteliğe önem veren bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, geçmişte yaşadığı ekonomik sorunları tekrarlamamak için sağlam adımlar atmış ve İngiltere'ye karşı temkinli bir tutum sergilemiştir. Kısacası; Türk ekonomisindeki İngiltere etkisi cumhuriyetin ilk döneminde zayıf kalmıştır. İngiltere ise 1935'e kadar ticari ilişkilerde Almanya'yı tercih etmiştir.

Osmanlı Devleti Bünyesindeki Avrupalı Tüccarlar

19. yüzyıl dünya çapında ticari faaliyetlerin zirve yaptığı bir yıl olmuştur. 1838 yılı başta olmak üzere ardından yapılan bir dizi serbest ticaret antlaşmaları ve buharlı gemilerin taşıma kapasitelerinin genişliği serbest ticaret oranını oldukça yüksek seviyeye çıkarmıştır. Buharlı gemilerin deniz nakliyatındaki işlevi ve getirdiği kolaylık Avrupa ticaretinin gücünü arttırmıştır. Ticaret hacmindeki bu artış, endüstrileşmekte olan Avrupa'nın belirlediği merkezler ile ilişkilerine katkı sağlamıştır. Ham madde kaynağı ve bulunduğu konum itibarıyla stratejik bir öneme sahip Osmanlı Devleti, Avrupa ithalat ve ihracatı için bulunmaz bir fırsat sunuyordu. Ülke içindeki yabancı tüccarların faaliyetleri ve Avrupalı devletlere tanınan ayrıcalıklar ile Osmanlı-Avrupa ticareti dünya ticaretinde önemli bir boyut kazanmıştır.

19. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa ile ahidnameli tüccar statüsünde ticaret yapma izni verilen gayrimüslim tüccara "Avrupa tüccarı" adı verilmiştir.¹² Avrupa tüccarı beratı verilirken belli başlı kurallar belirlenmiştir. 1805 tarihli düzenlemede yer alan şartlara göre isteyen herkese hemen tüccarlık beratı verilmemesi ve en az 6 ay süreyle takip edilerek ticaretle uğraşp uğraşmadıklarının tespit edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.¹³ Kısacası berat almak isteyen tüccar hakkında en az 6 ay süre ile soruşturma yapılması gerekmektedir. Ayrıca, 16 Ağustos 1805 tarihinde alınan karar neticesinde, tüccarlar kendi aralarından iki kişiyi bir yıllığına vekil olarak seçebilmiştir. Ahidnameli tüccarlar bu sayede, yabancı devletlerle farklı şartlarda ticaret yapabilmiş, dış ticarete daha imtiyaz sahibi olmuşlardır. Bu kişiler, güvenilirliği tespit edilmiş, uyumlu ve kurallara riayet eden şahıslar arasından seçilmiş, belirli ticari kuralları içeren ve kanun niteliği taşıyan ahidnamelere en iyi şekilde uymak ve uygulamakla görevlendirilmiştir.

Avrupalı tüccarların, Osmanlı Devleti'nde yerli tüccarlardan daha elverişli şartlarda ticaret yapması ticaret erbabı içinde şikâyetlere sebep olmuştur. Bu şartlardan yararlanmak isteyen gayrimüslim tüccar sayısı da artış göstermiştir. Devlet içerisinde Avrupa ile ticaret

¹² Mübahat Küttükoğlu, "Avrupa Tüccarları", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 4, ss. 159- 160

¹³ Keleş, "Avrupa Tüccarlarının Hukuki ve Ticari Durumlarına Dair Bazı Tespitler" s. 208.

yapan Müslüman sınıf ise Avrupalı tüccarlara belirli bir komisyon vererek onların himayesi altında ticaret yapmak zorunda kalmıştır. İlerleyen zamanlarda Müslüman tüccarların Avrupa ile olan ticareti artınca II. Mahmud Müslüman tüccarlara diğerleri ile eşit imkânlarda ticaret yapma hakkı tanımış, Müslüman tüccarlara verilmek üzere berat hazırlatmıştır.¹⁴

1839 senesinde Ticaret Nezareti'nin kurulması ile Avrupa tüccarlarının işleri bu kurumun bünyesine verilmiş, hukuki sorunlarını giderebilmek ve ticari davalarını yönetmek amacıyla İstanbul'da Ticaret Mahkemeleri, taşrada Ticaret Meclisleri açılmıştır. Ayrıca, Avrupalı tüccarlar yalnızca dış ticarete değil, Osmanlı Devleti'nin iâşeci ekonomik ilkeleriyle yakından ilişkili olan kapitülasyonlar aracılığıyla ülkenin ticaret ağını kontrol ederek iç ve dış ticaret dengesini sağlamış ve ekonomide etkin bir rol oynamıştır.

İngiliz Tüccarlar ve Osmanlı ile İlişkileri

Şehir şehir gezerek, ürünü bol ve ucuz yerden alıp, az bulunan yerlerde daha pahalıya satarak kâr elde eden ve geçimini bu şekilde karşılayan kişiye “tüccar” denilmektedir. Türkçe de “tacir” kelimesinin çoğuludur. Kökeni Arapçadır. Tüccarlar, dünya çapında ticaret sirkülasyonunu sağlayan, toplumların çehresini değiştiren, sadece mal alım satımı sağlamayıp aynı zamanda toplum elçileri olarak da görev yaparak kültürel aktarımı sağlayan kimselerdir.

Geçmişten bu yana İngiltere, gelirlerinin birçoğunu ticaret ile sağlamıştır. Akdeniz ticaretinde önemli rol oynamış (özellikle 15. yüzyılda) Hristiyanlığın buralarda yaygınlık kazanması İngiltere'nin ekonomik yapısı için temel oluşturmuştur. Dünyanın en büyük sömürge topraklarına sahip olan bu devlet, sömürgelerinden aldığı ham maddeleri işleyip tekrar sömürgelerine satarak büyük bir ekonomik zenginliğe kavuşmuştur.

16. yüzyıl boyunca Akdeniz ticaretinde önemli bir rol oynayan Venedik ile ticari faaliyetlere girişen İngiliz tüccarları, kazançlarını artırmak amacıyla kraliyetten destek alarak alternatif ticaret yolları ve merkezleri arayışına girmiştir. Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak Venedik Ticaret Şirketi'ni, ardından Yakınoğu Ticaret Şirketi'ni (Levant Company) kurmuşlardır.

Kraliçe I. Elizabeth döneminde uluslararası ticari şirketlerin kurulmuş olması Akdeniz'de Türk ve Venedik'in; okyanuslarda Portekiz'in etkin olması sebebiyle İngiliz tüccarları yeni yollar aramaya başlamıştır. Bu arayış içerisinde Moskova'yı keşfetmek üzere görevlendirilmiş hem kaşif hem de tüccar olan Jenkinson karşımıza çıkmaktadır. Jenkinson Rus ve İngiltere ticari ilişkilerin kurulması açısından önemli bir role sahiptir. Norveç'ten Rusya'ya oradan da İran ve Hindistan'a doğru faaliyet gösteren Jenkinson, İngiliz tüccarlarına ayrıcalıklar elde etmek amacıyla çalışmıştır.

İngiltere'de tanınan ve Kraliçe I. Elizabeth'e karşı gerçekleştirdiği isyanla tarihe geçen bir diğer İngiliz tüccar Thomas Smythe'dir. Londra'da mali işlerden sorumlu kişilerin başında

¹⁴ Müslüman tüccarların Avrupa ticaretinde etkin rol oynamasını sağlamak amacıyla tanınan ayrıcalıklar zamanla 'Hayriye tüccarı' adlı bir sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar eşit şartlarda ticareti hedeflese de, sonraki dönemlerde yapılan ticaret antlaşmaları Avrupalı tüccarları daha ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.

gelmektedir. Ailesinden gelme tüccarlık işini sürdüren Symthe, ticaret şirketlerinin önemli yatırımcılarından birisidir. İşlerinde başarı elde eden Symthe, Virginia Company of London'ın da başkanı olmuştur. Ayrıca 1603'te Rusya'ya kraliyet büyükelçisi olarak atanmıştır.

17. yüzyılda İngiltereli tüccarlar arasında köle ticareti ile nam salmış kişilerden birisi de Edward Colston'dur. Babasının aile şirketinin izinden giderek deniz tüccarı olmuştur. İspanya, Portekiz ve diğer Avrupa limanlarında şarap, meyve ve tekstil ticareti yapmıştır. Colston, Amerika'ya 1672-1689 periyodunda 80 bine yakın Afrikalı kadın, erkek ve çocuğu götürerek köle ticareti yapmıştır.

Osmanlı topraklarında ticaret yaparak büyük bir zenginliğe kavuşan kişilerden biri de Dudley North'tur. 1641 yılında doğmuş, iyi bir eğitim almış soylu bir ailede yetişmiştir. 17. yüzyıl için önemli sayılabilecek bir servet biriktirerek vatanına dönen Dudley North, daha sonra "Sir" unvanı almıştır. North, bu unvanı alarak ticari sahada gösterdiği başarıyı siyasi alanda da göstermiştir. Dudley'i erken yaşta Levant Kumpanyası'na çırak olarak girmiş, burada mesleğin detaylarını öğrenmiş, 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da faaliyet göstererek Osmanlı ticaretine ve kültürüne hâkim olmuştur. Bu hâkimiyeti North ailesinde Dudley isminin yaygın olması sebebiyle İngiliz arşivlerinde isminin yanına "Türk Tüccarı" notunun düşülmüş olması ile görmekteyiz. İtalyan, Hollanda, Yahudi, Rum ve Ermenilerle ticaret yapan Sir Dudley North'un ticari ve finansal ilişkileri esas olarak saray çevresine yoğunlaşmıştır. Ayrıca Türkçe konuşabilmesi ve yüksek rütbeli Osmanlı bürokratlarını tanıması, kendisine Osmanlı topraklarında önemli avantajlar sağlamıştır. Sir Dudley üzerine doktora tezi yazan Fatih Baha Aydın, İngiliz bir tüccar olarak Sir Dudley North'un Anadolu üzerinde edindiği deneyimlerine çalışmasında şu şekilde yer vermiştir:

"İmparatorluğun gerçek halini anlamak çok güçtür. Tüccarımız, Türkiye'de uzun süre yaşayanların bile bunu anlayamayacağını söylerdi. Orada birçok bilgi toplayabilmiş olmasını, Türkçeyi biliyor olmasına ve birçok neviden insanla görüşebilmesine borçluydu. Sıradan insanları tanıdığı gibi saray ve hukuk çevrelerinden de önemli insanları tanır. Bunlara ek olarak, derin bir merak ve anlayış ile işe yaracak hiçbir ayrıntıyı asla unutmazdı. (İngilizlerin) kullandıkları dragomanlar ülke gerçekleri konusunda çok cahil kimselerdi. Onlara çok az danışır, daha ziyade Türklerden bilgi alırdı."

Osmanlı topraklarında ticaret yapan diğer bir İngiliz tüccar ise Donald Sandison'dur. Kendisi Doğu Hindistan Şirketi'nde çalışmış ve Bursa'daki konsolosluk görevine atanmadan önce Levant Şirketi'nin ayrıcalıklı bir üyesi olarak İstanbul'da tüccarlık yapmıştır. İngiltere ve Osmanlı arasındaki ekonomik faaliyetlerin artması açısından önemli bir işleve sahip olan Donald Sandison, 19. yüzyılın başlarından itibaren İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin bir temsilcisi olarak İstanbul'a yerleşerek Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet göstermiştir. 1817'de Levant Şirketi'nin bir üyesi olmuş ve 1834'te Selanik Konsolosu olmak için başvurmuş ve konsül olma arzusunu dört yıl sonra 1838'de Bursa'da gerçekleştirmiştir. Osmanlı tekstil imalatında ipek önemli olduğu için tüccarlar, kendi sanayilerinde ipeği kullanabilmek ipeğin merkezi olan Bursa'da çokça ticaret yapmışlardır. Sandison'un da Bursa'ya atanması

ham ipek ihracatına, hammadde olarak uluslararası ihracat pazarlarındaki ipeğin rekabet gücüne ve mamul olarak İngiltere'nin ipek kumaş endüstrisine katkı sağlamıştır.

Yazılı basın açısından büyük önem taşıyan gazete ve dergiler üzerinden de İngiliz tüccarlarına dair bilgiler elde edebilmekteyiz. Örneğin, Servet-i Fünun Dergisi'nin 12 Aralık 1901¹⁵ tarihli sayısında İngiliz tüccarlarına dair bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda İngiliz bir sabun tüccarından bahsedilmektedir. Yazıda tüccar ismi belirtilmeden tüccarın mesleğine dair detaylar verilmiş, ürettiği sabunun niteliği ve özellikleri ele alınmıştır. Sabunun tanıtımı yapılarak fabrikalaşma sürecine giderken yapılan aşamalardan bahsedilmiştir. Tüccarın işindeki başarısında aldığı madalya ve ödüllere de değinilen yazıda, tüccarın ürettiği sabunların ticaretini en iyi şekilde yaptığı da ifade edilmiştir. Yine İngiliz tüccarının sabunlarının çok iyi şartlarda üretildiği hatta doktorlar tarafından da tavsiye edildiği üzerinde durulmuş, bu sebeple yapılan ilanlarda da tercih edildiğinden bahsedilmiştir. Kısacası burada hem İngiliz tüccarlarının üretici yönü hem de ticari yönü ele alınarak reklamı yapılmıştır. Ayrıca İngiliz tüccarının yapmış olduğu faaliyetlerin dergilerde yer alıyor olması, dönem itibarıyla Osmanlı toplum ve ticaret hayatında yabancı tüccarların dikkat çekici bir özellik taşıdığını da göstermektedir.

İngiliz Tacirlerinin Osmanlı Ekonomisine Etkisi

Osmanlılar, ticaretin hem üretim hem de maliye alanlarında ne kadar faydalı olduğunu bildiklerinden, siyasi fetih politikalarını dahi ticaretle yakından ilişkili olarak şekillendirmişlerdir. Uluslararası ticaret çerçevesinde de yabancı tüccarlara her zaman müsamahakâr olmuş, kuruluş dönemi sürecinden itibaren Osmanlı Devleti'nin eline geçen topraklarda devletlerarası ticari ve siyasi bağa önem verilmişlerdir.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere Krallığı arasındaki iktisadi ilişkilerin resmi olarak başlangıcı 1580 yılı olarak kabul edilmektedir. I. Elizabeth ile III. Murad arasındaki mektuplaşmalar neticesinde, Osmanlı padişahı tarafından İngilizlere 22 maddelik kapitülasyon halinde imtiyazlar tanınmıştır.¹⁷

İngiliz tacirlerinden Anthony Jenkinson 1553 yılında Halep'te Kanuni Sultan Süleyman ile bir görüşme yapmış, bu görüşmenin sonucunda ise şahsi olarak Osmanlı Devleti'nde ticaret yapma imtiyazı elde etmiştir.¹⁸ Ancak Jenkinson, aynı dönemde Rus çarından elde ettiği daha büyük ayrıcalıklar dolayısıyla ticarî faaliyetlerini Rusya üzerinden sürdürmeyi tercih ettiği için bu imtiyazı kullanamamıştır. Sonuçlanmamış gibi görünen bu görüşmeler ilerideki siyasi ve ticari faaliyetler için zemin oluşturacaktır.

¹⁵ Servet-i Funun, 12 Aralık 1901 (Miladi) 29 Teşrin-i Sani, 1317 (Rumi), Cilt, 22. Sayı. 555. ss. 136-137

¹⁶ Tuğrul Arık, s. 140 "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1645 Senesine Kadarki Seyri" *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 45, Ocak 2016, s. 140.

¹⁷ Arık, "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1645 senesine Kadarki Seyri" s.138

¹⁸ Jenkinson, devlet içerisinde ticaret yapma imtiyazına sahip bir devletin himayesinde işlerini yürütme şartı ile ayrıcalık elde etmiştir.

16. yüzyılda Fransa’da meydana gelen din savaşları, İspanya’nın Portekiz, Hollanda ve Osmanlı ile olan mücadelesi Avrupa Devletleri’ni Akdeniz’in iktisadi durumundan uzaklaştırmıştır. Durumun değerlendirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari potansiyelinin araştırılması için William Harborne, İstanbul'a gönderilmiştir. Burada III. Murad ile görüşen Harborne Osmanlı topraklarında ticaret yapabilmek adına sultandan ahidname almıştır.¹⁹ Aldığı bu ahidname ile Venedik ve Fransızlara verilmiş olan ticari ayrıcalıklardan aynı derecede İngiltere’de istifade edebilme hakkı kazanmıştır.²⁰

1580 yılında İngiltere’nin elde ettiği imtiyazlar şimdiye kadar hiçbir ülkeye tanınmamış ayrıcalıkları içermektedir. Bu ayrıcalıklara göre İngiltere’nin ödediği vergi yaklaşık %40 oranında düşecek ve İngiltere Osmanlı topraklarında aktif olarak ticaret yapabilecektir.²¹ Bundan sonraki süreçte İngiltere hükümeti Türkiye ile elde ettiği ticari faaliyeti daha sistemli bir şekilde sürdürebilmek amacıyla tüccarlarından oluşmuş heyet meydana getirmiştir. Bu minvalde 12 kişiden oluşan tüccarlar birliği kurulmuş, yedi yıl süresince tekel hakkı veren Kraliçe Elizabeth’in de teşvikiyle 11 Eylül 1581 tarihinde Türkiye Kumpanyası ismiyle maruf bir anonim şirket tesis edilme kararı alınmıştır.²² Bu dönem içerisinde Venedik topraklarında da ticaret hakkı elde eden İngiltere, Venedik Kumpanyasını kurarak ticaret alanını genişletmiş, zaman içerisinde daha sistemli ve programlı çalışabilmek adına İngiliz yetkilileri, bu iki kumpanyanın tek çatı altında toplanmasını teklif etmiştir. Böylelikle 1592 yılından “The Governer and Company of Merchants of the Levant” isimli - kısaca Levant Kumpanyası - 53 tüccarın temsil ettiği anonim bir şirket kurulmuştur. 12 yıl süreyle imtiyaz tanınan bu şirketin ticari sahası İstanbul, İzmir, İskenderun, Kıbrıs, Sakız, Venedik; Venedik sömürgeleri Zanta, Kefalonya, Cezayir ve Kuzey Afrika limanlarından oluşmaktadır.²³

XVI. yüzyılda İngiliz tüccarlar Doğu Akdeniz’e (Levant) gelerek, Kıbrıs, Şam, Girit, Sakız, Trablus’ta ticaret yapmaya başlamıştır. William Harbone ve yardımcılarının İstanbul’a 1578 yılında Kraliçe Elizabeth’in mektubunu II. Murad’a takdim etmesi ile ilişkileri oldukça somut hale getirmiştir. Bu girişimler ile İngiltere tüccarları Edward Osborne ve William Harborne sayesinde doğrudan doğruya Doğu Akdeniz ülkeleri ile ticaret yapabilme hakkı elde edilmiştir. Ayrıca Hicri 988 Miladi 1580’de İngiltere’ye verilen Nişan-ı Hümayun ile ticari ayrıcalıklardan İngiltere’nin tam olarak faydalanması sağlanmış, böylece İngiliz tüccarlar

¹⁹ Buna benzer olarak 1580 senesine giden süreçte, özellikle Edward Osborne ve William Harborne isimli İngiliz tacirlerce, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde yapılan girişimler sonucunda adı geçen iki kişiye ve Harborne tarafından temsil edilen Richard Staper isimli bir üçüncü tacire de Osmanlı toprakları üzerinde ticaret yapma izni tanınmıştır. Bakınız: Arık, “Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1645 Senesine Kadarki Seyri” s. 138.

²⁰ Bu görüşmeler neticesinde İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ile III. Murad arasında mektuplaşma yaşanarak resmi ilişkiler başlamış ticari ayrıcalık siyasi fırsatlar doğurmuştur.

²¹ Ticarete konu olan söz konusu mallar başta ipek olmak üzere, baharat, dokuma ürünleri ve metallerden baharat çeşitleri olmak üzere çeşitlilik göstermekteydi.

²² Arık, “Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1645 Senesine Kadarki Seyri”, s. 139.

²³ Arık, “Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1645 Senesine Kadarki Seyri”. s. 139.

derhal “Chiefe merchant of all the Turkish company” adıyla bir şirket kurarak başına Edward Osborne’u getirmiştir. William Harborne ise “Orator, Messenger, Deputie, and Agent” adıyla ticari temsilci olarak İstanbul’a gönderilmiştir.²⁴

17 ve 18. yüzyıllarda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ticari ilişkiler artarak ekonomik boyutta işlev kazanmıştır. İngiltere’nin Akdeniz ve Uzak Doğu ticaretine daha ciddi bir şekilde yönelmesi sonucunda ekonomik alanda gelişmeler artış göstermiştir. 1675’e kadar geçen sürede Doğu Hindistan Kumpanyasıyla Levant Kumpanyası birbirlerini bütünleyen ticari bir sistem gibi çalışmıştır.

1516’da Yavuz Sultan Selim’in Halep ve Suriye’deki Memlük hâkimiyetine son vermesiyle Lazkiye, Osmanlı yönetimine girmiştir. Şam eyaletine bağlanan Lazkiye, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi’ne göre kurulan Suriye vilayetine bağlı Trablus sancağına tâbi bir kaza merkezi haline gelmiştir. Burası ticari canlılığı yüksek ve de İngiliz tüccarları için önemli bir liman kentidir. Lazkiye limanının Mısır ile karşılıklı yapılan tütün, kahve ve pirinç ticareti ile önemi artmış Lazkiye’nin bölgesel ölçekte canlı bir ticari merkez haline gelmesini sağlamıştır. 17. yüzyıl sonlarında İngiliz tüccarları Doğu Akdeniz’de Lazkiye civarında üretilen ipeğe karşı büyük ilgi göstermiş, Lazkiye ve çevresinde üretilen pamuk ve ipek 18. yüzyılda Doğu Akdeniz limanlarından İngiltere’ye ithal edilen en önemli iki ticari meta haline gelmiştir. İngilizler Lazkiye’yi bir alışveriş piyasası olarak değerlendirmekten çok sadece bu piyasadan kendileri için cazip olan emtiayı almayı ön planda tutmuşlardır. Bu anlamda Lazkiye bölgede üretilen ipek ve pamuk gibi İngilizlerin talep ettikleri ürünlerin satın alınıp gemilere yüklendiği bir ara ticaret merkezi niteliği kazanmış ve bu açıdan İngiliz tüccarlarının ticari merkezi haline gelmiştir.²⁵

İngiltere’nin Osmanlı ülkesiyle ticareti 1820’lerden itibaren hızla büyümüştür. Ancak bu dönemde İngiliz tüccarlar, Osmanlı yönetiminin müdahalelerinden ve koyduğu engellerden şikayet etmiş, ticareti uzun dönemli bir yasal çerçeveye bağlamak istemişlerdir. Siyasal, askeri ve mali bakımlardan güçsüz durumda olan Osmanlı Devleti’nin İngiltere’nin serbest ticaret yönündeki baskılarına karşı direnmesi güç olmuş, siyasal gelişmeler İngiltere’nin isteğine yön vermiştir.²⁶

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında yaşamış olduğu yenilgiler ve iktidardaki karışıklıklar ülke içerisinde her anlamda tedbirli olmayı gerektirmiştir. Bu bağlamda dışarıda gelen her ürün detaylı bir şekilde incelenerek denetime tabii tutulmuştur. Örneğin savunma sanayi için gerekli olan İngiliz tüccarının numune olarak Londra’dan İstanbul’a getirdiği Martini Henry tüfeği ile üç adet makinanın kontrol edilmesinin şart olduğuna dair yazışmalar arşiv belgelerinde mevcuttur.²⁷

²⁴ Arslan, “Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri”, s. 421.

²⁵ Sait Türkhan, “Lazkiye Limanı’nda İngiliz Konsolosları ve Tüccarları 1700- 1772” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı VII/2 – Aralık 2021, s. 240.

²⁶ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı –Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, İstanbul, 1999. s. 251.

²⁷ BOA.,Y..MTV. / 37 - 92 – 0 Tarih :H-17-06-1306 .

İngilizlerin Akdeniz ticaretinde söz sahibi durumuna gelmeleri Osmanlı tüccarı ile İngiliz tüccarları arasındaki alışverişi hızlandırmıştır. 19 Mayıs 1825'ten itibaren Levent Kumpanyası imtiyazları sebebiyle Birleşik Krallık Osmanlı ülkesinde tekelleşme dönemini başlatmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın uygulamaları ticaret siyasetini de etkilemiş, Osmanlı Devleti 1830'lu yıllara kadar korumacı ekonomik yapısının etkisiyle iç piyasada yabancı tüccarın etkin olmasını engellemek amacıyla tekel uygulaması ile bazı ürünlerin üretilmesi ve dağıtılması işini bizzat kendi eliyle yürütme kararı almıştır. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkı tanınınca, İngiliz tüccarlar Osmanlı ekonomisinde aktif rol almayı sürdürmüştür. İngilizlere, hububat, pamuk, ipek, yün ve bakır gibi ihraç yasağı veya izne tabi Osmanlı ürünlerini serbestçe ihraç etme hakkı verilmiştir. Bununla beraber İngiliz tüccarları ithalat vergisi ödemekle yükümlü tutularak, öbür vergilerden muaf tutulmuştur. Bu sayede İngilizler, gümrük vergisinin yanında bir de ticaret vergisi ödemek durumunda bırakılan Osmanlı vatandaşlarından bile daha az vergi ödeme imkânına kavuşmuştur.²⁸ Kısacası, 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması ve sonrasında imzalanan aynı nitelikteki diğer antlaşmalar sonucunda, Osmanlı topraklarında gümrük gelirleri ve yabancı tüccarların ticari faaliyetleri artmıştır.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güç kaybı, Doğu-Batı yönlü ticaretin Batı dünyasının lehine işlemesine yol açmıştır. Bu süreç, özellikle gayrimüslim ticaret erbabının avantajına olmuş ve hatta bazı yerli tüccarlar arasında mezhep değiştirenler dahi görülmüştür. Bu durum İngiltere için geçerli olmasa da, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında başlayan ticari ilişkiler, ticari bağlara bağlı siyasi kaygılarla şekillenmiştir. İngiltere Anadolu'nun pek çok yerinde başta İstanbul olmak üzere (Kıbrıs, İzmir, Halep, Selanik gibi) konsolosluklar açarak bir nevi İngiliz tüccarlarının Osmanlı topraklarında rahatça hareket etmesini sağlamıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Levant Kumpanyası oldukça güçlüdür. Ayrıca İstanbul'daki İngiliz konsolosları bu kumpanya tarafından atanmaktadır. Dolayısıyla, İngiliz tüccarlarının ticari alandaki yetkinlikleri, kurumsal anlamdaki çok sayıda düzenlemede söz sahibi olmalarının yolunu açmıştır.²⁹

19. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde başta demiryolu olmak üzere bankacılık, sanayi, ticaret ve belediye veya şehir hizmetleri gibi kârlı ve stratejik alanlara yatırım yapmışlardır. Bu yatırımı yapan tüccarlardan biri de Charles Simpson Hanson'dur. 1823 yılında İstanbul'a geldiği bilinen Hanson, yerleşmek amacıyla İstanbul'a İngiliz Levant Ticaret Şirketi'nde çalışan bir tüccar olarak gelmiştir. İstanbul'a gelmeden önce tüccar olarak İtalya, Almanya ve de Rusya'da çalışmıştır. Ailesi ve kendisi ticaretle uğraşan Hanson ayrıca bankacılık ve finans sektörüyle de ilgilenmiştir. Buna karşılık, 1845'ten sonra İstanbul'da bankacılık ve finans sektörlerinin gelişmesiyle birlikte, aile

²⁸ Arslan, "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri", s. 422.

²⁹ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi, 1600-1900*, Cilt 2 Ed: Halil İnalcık-Donald Quataert Eren Yay. İstanbul, 2004, s. 652.

şirketinin komiser-senet komisyoncusu olarak çalışmış ve borç para vermiştir.³⁰ Tüccar olarak gelen ama banker³¹ olarak ün salan Hanson, fatura komisyonculuğu işlerinin yanı sıra, hem kendi şirketleri üzerinden hem de ortaklarıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne birkaç kez iç borç temin etmiştir. 1856'dan sonra ise Osmanlı topraklarında başlayan demiryolu yapım sürecinde etkili olmuş, Hanson Şirketi olarak faaliyet gösteren Hanson ve ailesi Köstence-Tuna ve Varna-Ruşuk demiryolu inşaatı ile İzmir-Aydın-Kasaba arasındaki demiryolu inşaatında faaliyet göstermiştir. Özellikle Aydın-İzmir demiryolu yapımında garanti altına alınan senetlerin-rezervlerin sağlanmasında rol oynayan Hansonlar, bu demiryolu inşaatı için fon desteği sağlamışlardır.

Tanzimat Fermanının ilanı sonrasında ve Rusya'ya karşı mücadele eden Macar ve Polonyalı milliyetçilerin sığınmacı olarak Anadolu topraklarına gelmesi ve Osmanlı Devleti'nin onları kabul etmesi, İngilizler de Türkler için sempati uyandırmıştır. Ayrıca Kırım Savaşı'nda Osmanlı ile İngiltere ittifakı ve savaşın yarattığı ekonomik sıkıntı Londra ve Paris'teki bazı kurumlardan borç alınmasını beraberinde getirmiş ve İngiliz tüccar bu noktada aracı rolü üstlenmiştir. Çünkü bu dönemdeki finansal faaliyetleri etkileyen ticari faaliyetler üzerinde İngiliz tüccarları oldukça öneme sahiptir.

19. yüzyılda Osmanlı İngiltere arasındaki ticari ilişkiler İngiltere tarafından Londra'da yayımlanan "En eski ve ileri gelen Britanya İhracat Gazetesi olan (British Trade Journal and Export Word) mecmuasına yansımıştır. Gazetenin Türkçe nüshasında Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın'ın açıklamasına göre, Britanya sanayiini Türkiye'ye tanıtmak ve iki dost ülke arasında ticari ve iktisadi temasları teşvik etmek başlıca amaçlarından biri olarak açıklamıştır.³² Buradan da anlaşıldığı üzere ticari ilişkilerin canlanmasında aktif rol oynamakta tüccarlara önemli görevler düşmektedir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında yaşanan süreçte ticaretteki gelişim, hareketlilik ve ulaşım yollarındaki gelişmelerde ticaret grubunun payı büyüktür. Bu girişimci gruplar ile yabancı tüccarların yatırım ve ticari faaliyetler arasında doğrudan bağlantılı bulunur. Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyıl ortalarında uluslararası pazarlardaki Avrupa merkezli ticari ilişkiler geliştikçe, Osmanlı ekonomik ve ticari hayatında yapılan reformlar ve değişiklikler, Osmanlı iç ve dış ticaretinde İngiliz tüccarların pazar etkinliğinde bir arttırmaktadır. Bu hareketlilik kara ve deniz yolu ağındaki etkinlik ile İstanbul ve İzmir üzerinden açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret yapan İngiliz tüccar

³⁰ Serdar Serdaroğlu, Kadir Yıldırım, "An Ottoman-English Merchant in Tanzimat Era: Henry James Handson And His Position In Ottoman Commercial Life" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, s.936.

³¹ Oğlunun vefatından sonra gazetelerde yer alan ve "Geçen yüzyılın başında Türkiye'ye gelen tanınmış bankacı Mr. C.S. Hanson" başlığıyla çıkan ve Hanson'ı banker olarak gösteren haber bu gerçeğin bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bakınız: Serdaroğlu, Kadir Yıldırım, "An Ottoman-English Merchant in Tanzimat Era: Henry James Handson And His Position In Ottoman Commercial Life" s. 939.

³² Cavit Orhan Tütengil, *İngiltere'de Türk Gazetesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011 s. 106.

gemilerinin geçişlerine izin verilmesi de ticari etkinliğin faaliyet alanındaki gelişmenin en önemli göstergesidir.³³

Ticari ilişkilerde ithalat ve ihracın yapılabilmesi ve de elde edilen gelirden kazanç sağlanabilmesi adına Osmanlı Devleti'nde İngiliz tüccarlarına bazı izinler tanımış ve resmi yazışmalar yapılmıştır. Örneğin, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bir ticaret imparatorluğu olarak en güçlü olduğu ve ticaretini geliştirdiği 18. yüzyılda, Osmanlı Devleti ile ilişki içerisinde bulunmuş çeşitli alım satım faaliyetleri için yazışmalar yapılarak ayrıcalıklar talep edilmiştir.

18. yüzyılda barut alım satımı için İngiltere ile resmi görüşmeler yapıldığı da görülmektedir. 1796 yılında Bağdat ve Basra kalelerinde cephane için barut ihtiyacı ortaya çıkmış, Osmanlı Devleti barutun doğrudan İngiltere'den getirilmesinin mali açıdan külfetli bulunduğu için gerekli barutun İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan alınmasını uygun görmüş ve bunun için Basra'da bulunan İngiltere konsolosuna başvurmuştur.³⁴ Yine 19. yüzyılın ortalarında karşılıklı ticari ilişkilere bağlı olarak İzmir barut alımı için İngiliz tüccarlara izin verilmesi adına İngiltere elçisi aracı olmuş, Osmanlı hükümeti ile yazışmalar gerçekleştirilmiştir.³⁵

Anadolu'da ipeğin ve ipek sanayisinin gelişimi de Avrupa'daki ipek sanayisi için ham madde ihtiyacına binaen İngiliz tüccarlarını Osmanlı Devleti'ne yönlendirmişti. Özellikle Bursa'nın ipekçilikte önde geliyor olması Bursa'yı Avrupalı ve İngiliz tüccarlar için değerli bir merkez haline getirmiştir. Osmanlı imalatında ipeğin önemi, giyim sektöründe Batılı tüccarlar için büyük bir fırsat oluşturmuştur.³⁶ Tüccar Sandison'un da Bursa'ya atanması ham ipek ihracatına, ham madde olarak uluslararası ihracat pazarlarındaki rekabet gücüne ve mamul olarak İngiltere'nin ipek kumaş endüstrisine olumlu katkı sağlamıştır.

Sonuç

Devletlerin ticaret hacmindeki büyüklük, ticaret ağlarının kurulması ve geliştirilmesi ile doğru orantılıdır. Coğrafi konumu ve stratejik durumu göz önüne alındığında Osmanlı Devleti, ticari bağlantıların kurulması gereken ülkelerden biridir. Bu bağlamda, devletlerin ticaret hacmindeki büyüklük, ticaret ağlarının kurulması ve geliştirilmesi ile doğrudan bağlantılı olduğu için Avrupa ülkeleri, 15 yüzyıldan itibaren tüccarları aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ticari bağlar kurmaya başlamıştır. Bu ticari ilişkiler sonucunda imtiyazlar elde edilmiş hem ekonomik hem de diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere Krallığı arasındaki iktisadi ilişkiler gayri resmi olarak öncesinde var olsa da, resmi olarak 16. yüzyıl sonlarında I. Elizabeth ile III. Murad arasındaki görüşmeler neticesinde başlamıştır. Sonucunda Osmanlı padişahı tarafından İngilizlere 22 maddelik kapitülasyon halinde imtiyazlar tanınmıştır. 16. yüzyıl boyunca Akdeniz ticaretinde

³³ BOA., A.}DVN.DVE. / 26 - 90 - 0, Tarih: H-30-05-1278.

³⁴ Abdülkadir Erçin, "İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858)" *Çeşm-i Cihan Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, December 4(2), 2017, s. 127.

³⁵ BOA, A/DVN.DVE./ 17.4.-0.

³⁶ BOA, C..HR..15/734.

önemli rol oynayan Venedik ile ticari faaliyetlere girişen İngiliz tüccarları, elde ettiği kazancı yükseltebilmek adına kraliyet destekli alternatif ticaret yolları ve merkezleri arayışına girmiş, ilk önce Venedik Ticaret Şirketi'ni, sonrasında da Yakınoğu Ticaret Şirketini (Levant Company) kurmuştur. Bu ticari bağların etkileşim alanında Osmanlı Devleti de bulunduğu için, çok sayıda tüccar Osmanlı Devleti topraklarında aktif rol oynamıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ticari ilişkiler artarak ekonomik boyutta işlev kazanmış, özellikle 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkı tanınması ile İngiliz tüccarları Osmanlı ekonomisinde aktif rol oynamıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında ticari ilişkileri etkili tutan çok sayıda tüccar bulunmaktadır. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin aktif tutulması açısından, çalışmada Edward Colston, Dudley North, Donald Sandison ve Charles Simpson Hanson gibi İngiliz tüccarlara yer verilmiştir. Tüccarların ticari faaliyetlerin yanı sıra kültürel pozisyonlar ve roller edinmiş olmaları ticaret ağlarının kurulması ve geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tüccarlık yapan Dudley North, Osmanlı ticaretine ve kültürüne hâkim olması ile Türk tüccarı olarak isimlendirilmiş ticari faaliyetleri ile birlikte kültüründe taşıyıcısı olmuştur. Donald Sandison'un 19. yüzyıl başlarında İstanbul'a Levant Şirketi'nin ayrıcalıklı bir tüccar üyesi olarak gelmesi ve ilerleyen dönemlerde Bursa konsolosu olarak görev yapması ona siyasi bir misyon kazandırmıştır. Yine aynı yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyet gösteren Charles Simpson Hanson ve ailesi hem Osmanlı devletine borç para vermiş hem de demiryolu ağı yapımındaki destekleri ile devletin mali açığını kapatmıştır. Kısacası, devletler için ticari imtiyazlık grubu içinde yer alan tüccarlar aynı zamanda sosyal ve siyasi bağların kurulması açısından aracılık yapmıştır. Bununla birlikte İngiliz Levant Şirketi'nin kaldırılması ile konsül olarak görev yapmaya devam eden tüccarlar, Osmanlı Devleti'nin ticaret kapasitesinin anlaşılması, ticaret hacminin bölgedeki diğer ticaret ülkeleriyle karşılaştırılması ve ticaret istatistiklerini analiz edebilmesi açısından oldukça önemli bir misyona sahiptir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Osmanlı-İngiliz ticari ilişkileri, iki devlet arasındaki etkileşimi derinleştiren ve çok boyutlu bir yapıya büründüren bir unsur olmuştur. İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarındaki varlığı, ticari kazanç sağlamanın ötesinde, kültürel ve diplomatik bağlantılar kurarak Osmanlı toplumunun dinamiklerini etkilemiş ve bu ticari aktörlerin, Osmanlı Devleti'nin ticari ve sosyal yapısına önemli katkılarda bulunduğu görülmüştür. Ticaretin, yalnızca ekonomik kazanımlarla sınırlı kalmayıp, toplumsal ve siyasi ilişkilerin şekillenmesinde etkin bir rol oynadığı bu örnekler üzerinden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

(BOA) A.DVN.DVE 26/90/0, (BOA) A.DVN.DVE 17/4/0, (BOA) C.HR.15/734, (BOA) HR.MKT. 215/37, (BOA) Y.MTV.37/92/0, (BOA), 1839, 00145.109081.

Gazeteler

Servet-i Fünûn, 12 Aralık 1901 (Miladi) 29 Teşrin-i Sani, 1317 (Rumi), Cilt, 22. Sayı. 555. ss. 136-137

Basılı Eserler

ARIK, Tuğrul, “Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1645 Senesine Kadarki Seyri” *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 45, Ocak 2016, ss. 137-152.

ARSLAN, Lütfü, “Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri” *Mavi Atlas*, 10(2)2022, ss. 419-437.

AYDIN, Fatih, *Sir Dudley North Hayatı, İktisat Düşüncesi ve 17. Yüzyıl Osmanlı Ticari Hayatına Dair Gözlemleri*, Marmara Üniversitesi sosyal bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2022.

BAKTIR, Hasan, “17. Yüzyılda İngiliz Tüccarlar”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* Volume III/ Issue I- ISSAS Special Issue ISSN: 2548-0146, DOI: 10.26899 /inciss.51, ss.151-159.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, “İngiliz Konsolosluk Belgeleri Işığında Bursa Ekonomisi (1848-1896)” *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, yıl 7 sayı 11 2006/2, ss. 159-171.

ERÇİN, Abdülkadir, “İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600- 1858)” *Çeşm-i Cihan Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, December 4(2), 2017, ss.111-133.

İNALCIK, HALİL, Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi, 1600-1900*, Cilt 2, Eren Yay. İstanbul, 2004.

KELEŞ, Erdoğan, “Avrupa Tüccarlarının Hukuki ve Ticari Durumlarına Dair Bazı Tespitler” *Belleten*, Cilt. 79, Sayı 284, ss.199-292.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, “Avrupa Tüccarları” , *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 4, ss. 159- 160.

PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı –Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, İstanbul, 1999.

PEÇEVİ, *Peçevî Tarihi*, C.1, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981- 1982, ss.196-197.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 6 Number 1 January 2025

SERDAROĞLU, Serdar, Kadir Yıldırım, “An Ottoman-English Merchant in Tanzimat Era: Henry James Handson And His Position In Ottoman Commercial Life” *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, ss.923-946.

TÜRKHAN, Sait, “Lazkiye Limanı’nda İngiliz Konsolosları ve Tüccarları 1700- 1772” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı VII/2 – Aralık 2021,ss. 229-251.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, *İngiltere’de Türk Gazetesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

ÜSKÜL, Zümrüt, *Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Tütüncülük ve Reji İdaresi*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2019.

YILDIRMAK, Gülay, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı- İngiliz Tiftik Ticareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.